

‘De omstreden bloei van de Indisch-Nederlandse letterkunde. Een afbakening van het corpus’

Olf Praamstra

bron

Olf Praamstra, ‘De omstreden bloei van de Indisch-Nederlandse letterkunde. Een afbakening van het corpus.’ In: *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde* 113 (1997), p. 257-274.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/praa007omst01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

De omstreden bloei van de Indisch-Nederlandse letterkunde

Een afbakening van het corpus

Olf Praamstra*

Abstract - When in 1972 Rob Nieuwenhuys published his work *Oost-Indische Spiegel*, he defined in essence what was to become a new literature: the literature of the Dutch East Indies. This literature was the product of Dutch writers who had lived in the Dutch East Indies, and was therefore limited in space and time. It was, also according to Nieuwenhuys, a literature that developed rather distinctive characteristics due to the complete absence of a literary tradition. These two characteristics which Nieuwenhuys uses to identify the literature of the Dutch East Indies have been severely criticized over the years. The criticism has given rise to a debate which challenges the very existence of this literature. This article argues in defence of an independent approach to the literature of the Dutch East Indies. However, hearing in mind the criticism leveled against Nieuwenhuys, a considerable limitation of the corpus is proposed.

Inleiding

Het is een merkwaardig en paradoxaal verschijnsel dat de Indisch-Nederlandse letterkunde zich sinds 1972 in een toenemende belangstelling mag verheugen, maar tegelijkertijd meer en meer omstreden raakt. Wie dit verschijnsel wil verklaren, stuit telkens op de naam van één man: Rob Nieuwenhuys. Toen hij in 1972 zijn *Oost-Indische Spiegel* publiceerde, zette hij deze literatuur op de kaart van Nederland. Tot die tijd was de Indische letterkunde, in de woorden van Gerard Termorshuizen, niet meer dan 'een exotisch stiefkind binnen de literatuurgeschiedenis' geweest; een stiefkind dat rond 1970 zo verwaarloosd was dat men er nauwelijks nog oog voor had. Op een enkele uitzondering na bestond er van de kant van de literatuurgeschiedenis geen belangstelling voor de Indische of koloniale literatuur. Die enkele uitzonderingen zijn Jan ten Brink met zijn *Geschiedenis der Nederlandse letterkunde* uit 1897, en Gerard Brom met het in 1931 verschenen *Java in onze kunst*, al is dat laatste boek natuurlijk geen literatuurgeschiedenis in strikte zin.¹ Toen Nieuwenhuys zijn *Oost-Indische Spiegel* schreef, had hij dus zijn handen vrij. Dat gaf hem de gelegenheid het corpus te omschrijven en de grenzen ervan te bepalen. Hij heeft dat gedaan op een manier die wel tegenspraak moest uitlokken.

Indisch-Nederlandse letterkunde, zo benadrukt Nieuwenhuys in de inleiding van zijn boek, is iets heel anders dan Nederlandse letterkunde. Dat anderszijn vloeit voort uit de koloniale samenleving: ambtenaren, militairen en ondernemers riepen in wisselwerking met de oorspronkelijke Aziatische bewoners een heel eigen maatschappij in het leven. Nieuwenhuys:

De Europese samenleving in Indië [...] was en bleef een andere dan die in het moederland. In deze andere, in de loop der tijden veranderende maatschappijvorm, ligt de sleutel voor ons begrip van een in het Nederlands geschreven letterkunde met andere onderwerpen en thema's en andere verschijningsvormen dan de moederlandse.²

De enige overeenkomst tussen de Nederlandse en de Indisch-Nederlandse letterkunde is de taal. Verder gaat het om twee afzonderlijke literaturen, die ieder aanspraak maken op hun eigen geschiedenis. Het is onmogelijk de Indische letterkunde als onderdeel van de Nederlandse te beschrijven. De taal mag dan dezelfde zijn, de schrijvers zijn anders. Het zijn wel Nederlanders, maar Nederlanders die in de kolonie geboren zijn of daar tenminste enige tijd hebben doorgebracht. Dit standpunt van Nieuwenhuys betekent dat de Indisch-Nederlandse letterkunde een afgesloten literatuur is, beperkt in ruimte en tijd. Het is de literatuur van Nederlandse schrijvers die deel hebben uitgemaakt van de Nederlands-Indische samenleving.

In de tweede plaats is het volgens Nieuwenhuys een literatuur met een eigen ontwikkeling en kenmerken. Hij verklaart dit uit het ontbreken van een literaire traditie en van een literair klimaat, wat weer nauw samenhangt met de structuur van de samenleving: daarin was geen plaats voor letterkundigen. De schrijvers van de Indische letterkunde waren ambtenaren, planters, gouvernantes etc., die zich weinig tot niets aantrokken van de literaire voorschriften en tradities uit het moederland. De Indische letterkunde heeft zich ontwikkeld uit de 'brief naar huis', met als gevolg een sterke nadruk op de inhoud, op het verhaal, en doorgaans geschreven in een stijl die dicht bij de gewone spreektaal ligt. Deze afkomst van de Indische letterkunde openbaart zich ook in de aanwezigheid van veel niet-literaire genres: memoires, brieven, dagboeken, reisverslagen, natuurkundige en historische werken. Tot de Indische letterkunde, concludeert Nieuwenhuys, 'behoren litteraire en niet-litteraire genres', sterker nog er is zelfs sprake van 'een lichte voorkeur voor de niet-litteraire genres.'³

De door Nieuwenhuys aan de Indische letterkunde toegekende eigenschappen - het gesloten karakter en de eigensoortige literaire ontwikkeling en kenmerken -, rechtvaardigen voor hem een afzonderlijke behandeling ervan. In de loop der tijd is er echter op deze door Nieuwenhuys gesignaleerde eigenschappen de nodige kritiek geuit. Daarmee werd ook het bestaan van een afzonderlijke Indische letterkunde ter discussie gesteld.

Het gesloten karakter

Dat er kritiek zou komen op het gesloten karakter van de Indische literatuur viel te voorzien. Nieuwenhuys had zelf al moeite met zijn criterium dat een Indische schrijver Nederlands-Indië uit eigen ervaring moest kennen. Zo ruimt hij in zijn *Oost-Indische Spiegel* plaats in voor schrijvers als Onno Zwier van Haren en W.J. Hofdijk, die wel over Indië hebben geschreven, maar nooit een voet op Indische bodem hebben gezet. Dit inconsequente gedrag opende de weg voor andere schrijvers; in de eerste plaats voor auteurs die te laat geboren waren om de kolonie nog werkelijk te hebben

meegemaakt, maar schreven vanuit een Indische achtergrond. In een toespraak uit 1985, waarin Nieuwenhuys ingaat op de ontstaansgeschiedenis en de ont-

vangst van zijn boek, houdt hij bij een eventuele herdruk van de *Oost-Indische Spiegel* nadrukkelijk plaats vrij voor wat hij noemt 'een tweede generatie Indische schrijvers' waartoe hij Marion Bloem, Jill Stolk, Frans Lopulalan en Ernst Jansz rekent.⁴ Nu is er na 1978 van de *Oost-Indische Spiegel* geen herdruk meer verschenen, maar wel twee beknopte geschiedenissen van de Indische letterkunde en daarin staan de genoemde auteurs, aangevuld met Adriaan van Dis, met naam en werk vermeld. Zo kregen ook zij een plaatsje in het Indisch pantheon.⁵

Nadat op die manier de deur die gesloten leek, steeds verder openging, zette Peter van Zonneveld hem in 1990, tijdens een symposium over verleden en toekomst van de Indische letteren, helemaal open. Tot de Indische letterkunde, stelde hij vast, hoorde alles wat er in het Nederlands over Nederlands-Indië én Indonesië was geschreven, en nog geschreven zou worden. Uit het verleden konden nu ook Jacob van Lennep en E.J. Potgieter - ook in hun werk speelt Indië soms een rol - zich bij het gezelschap voegen, en zelfs de *Javaanse brieven* (1992) van Kees Ruys, waarin Indonesië beschreven wordt zonder enige verwijzing naar het koloniale verleden, vallen binnen Van Zonnevelds definitie van de Indische letteren.⁶

Kritiek op deze ruime omschrijving kwam van H.M.J. Maier. Terecht merkt hij op, dat wie op deze manier Nederlands-Indië en Indonesië op een lijn stelt, weinig oog heeft voor het onderscheid tussen koloniale en postkoloniale literatuur. Het is op z'n minst verwarrend om daar zo achteloos aan voorbij te gaan.⁷ Dat dit uit de Engelse literaire kritiek afkomstige onderscheid ook van toepassing is op de Nederlands-Indische situatie, blijkt uit onderzoek naar het werk van de bovengenoemde tweede generatie Indische schrijvers: het verschilt zozeer van het werk uit de koloniale tijd dat het evenmin als dat van Ruys past in een geschiedenis van de letterkunde van Nederlands-Indië.⁸ Tot welke onduidelijkheid zo'n ruime interpretatie van de Indisch-Nederlandse letterkunde aanleiding kan geven, demonstreert H.J. Boukema als hij zes recent verschenen boeken over Nederlands-Indië en Indonesië onderzoekt op gemeenschappelijke kenmerken. Uit dit onderzoek blijkt dat zo opgevat de Indische literatuur gereduceerd wordt tot een verzameling boeken, die hooguit enige inhoudelijke overeenkomst vertonen.⁹

Hoe terecht de kritiek van Maier op de ruime definitie van Van Zonneveld dus is, toch verbindt hij daaraan niet de consequentie dat de Indisch-Nederlandse literatuur een afgesloten letterkunde is. Zolang het onderwerp maar de koloniale samenleving in Nederlands-Indië is, heeft Maier geen enkel bezwaar tegen werk van auteurs die Indië niet uit eigen ervaring hebben gekend. Integendeel, hij ziet het als een verrijking als Nederlandse schrijvers van naam die over Indië hebben geschreven zonder er geweest te zijn, tot de Indische letterkunde zouden worden toegelaten. Hij geeft de voorkeur aan een Indische literatuurgeschiedenis met auteurs uit de Nederlandse canon als W.F. Hermans, Lucebert en F. Bordewijk boven één waarin - zoals nu het geval is - P. Brooshooft, A.M. Courier dit Dubekart en H.T.M. Perelaer figureren. Hij voelt dan ook niets voor het criterium van persoonlijke ervaring:

Moet een schrijver werkelijk in Indië zijn geweest om er over te mogen schrijven? Met andere woorden, moet een schrijver in de dertiende eeuw zijn geweest om een ridderroman van formaat te mogen schrijven? En moet hij werkelijk op de maan zijn geweest

om er een gedicht over te kunnen schrijven? Het is niet duidelijk waarom, bijvoorbeeld, de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* niet een voldoende inspiratiebron zou kunnen zijn [...].¹⁰

Het zijn retorische vragen, die zijn eigen standpunt echter eerder ondermijnen dan versterken. Niemand toch zal een twintigste-eeuwse roman die zich afspeelt in de dertiende eeuw - hoe goed de auteur zich ook heeft gedocumenteerd - als gelijkwaardig behandelen aan een tekst uit de dertiende eeuw zelf! Zulke teksten zijn wezenlijk anders. Het criterium van persoonlijke ervaring is veel belangrijker dan Maier suggereert. Dit blijkt ook uit de manier waarop R. Kousbroek de roman *Rubber* van Madelon Székely-Lulofs verdedigt tegen de kritiek van Menno ter Braak, die het boek niet alleen nagenoeg alle literaire waarde ontzegt, maar het bovendien niet eens een 'werkelijk Indische roman' wil noemen. Wat deze roman volgens Kousbroek tot een Indische roman en zelfs tot een hoogtepunt van de Indische letterkunde maakt, is het 'observatietalent' van de schrijfster: zij beschrijft 'een wereld waarvan zij een deel was'.¹¹ Waardering voor het 'realisme', voor de 'authenticiteit' is eveneens een constante in de kritiek op het werk van P.A. Daum. Wat zijn tijdgenoten, en ook latere critici als E. du Perron en Ter Braak, in zijn romans bewonderden, was dat hij de samenleving die hij beschreef van binnenuit kende, hier was een *insider* aan het woord.¹² Iemand die de Indische samenleving alleen kent uit de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* wordt nooit een insider.

In plaats van de Indische letterkunde open te stellen voor iedereen die Nederlands-Indië tot onderwerp van zijn boek maakt, stel ik daarom voor om de omvang ervan juist in te perken door het criterium van persoonlijke ervaring veel strikter toe te passen dan tot dusver is gedaan, ook door Nieuwenhuys zelf. Een eventuele herdruk van de *Oost-Indische Spiegel* zou wat dat aangaat niet dikker, maar juist dunner worden: voor Van Haren en Hofdijk is daarin geen plaats meer.

Literair of niet-literair?

Vanuit een heel andere invalshoek uit Siegfried Huigen kritiek op de *Oost-Indische Spiegel*.¹³ Hij maakt bezwaar tegen het door Nieuwenhuys gesignaleerde 'niet-literaire' karakter van de Indische letterkunde; de toeschrijving ervan berust op een cirkelredenering. Eerst had Nieuwenhuys zijn teksten op persoonlijke esthetische voorkeuren geselecteerd - 'Alles wat hij mooi vond werd Indische letterkunde en wat hij slecht vond verdween als "literatuur" in de prullenbak'¹⁴ - en vervolgens constateerde hij dat de Indische letterkunde een erg 'onliterair' karakter had, zonder te beseffen dat dit louter een gevolg was van zijn eigen constructie. Als uitweg voor dit probleem kiest Huigen ervoor om het begrip literatuur te laten varen en *alle* koloniale teksten in het onderzoek te betrekken: 'slechte fictie, ethnologische tractaten, historische studies, koloniale tijdschriften, stripverhalen en iconografisch materiaal'.¹⁵ Geïnspireerd door Edward Saïds *Orientalism* (1978) is Huigen met name geïnteresseerd in de beeldvorming of de representatie van de werkelijkheid in deze teksten.

Niemand zal ontkennen dat dit een nuttig en belangwekkend onderzoek is, maar met *literatuur*geschiedenis heeft het weinig van doen; vandaar dat Huigen voor zijn studieobject in plaats van literatuur de neutrale term ‘koloniaal discours’ introdu-

ceert. Toch is het geen toeval dat hij zich bij de afbakening van zijn onderzoeksveld afzet tegen de literatuuropvatting van Nieuwenhuys. Al bij de verschijning van de *Oost-Indische Spiegel* werd als fundamenteel bezwaar tegen dit boek naar voren gebracht, dat het balanceerde tussen literaire en sociaal-culturele geschiedschrijving.¹⁶ En in het voetspoor van Nieuwenhuys heeft deze literatuursociologische benaderingswijze in de studie van de Indische letterkunde onevenredig veel aandacht gekregen.¹⁷ Gelet op die traditie is het begrijpelijk en ook verhelderend dat Huigen nu eenzijdig de nadruk legt op deze sociaal-historische invalshoek, maar vanuit literair-historisch oogpunt is het onaanvaardbaar om de esthetische aspecten zozeer te veronachtzamen. De Indische literatuur zou dan alleen nog maar om zijn documentaire waarde gelezen worden.¹⁸

Eén van de esthetische aspecten, of literaire kenmerken, waardoor, volgens Nieuwenhuys, de Indische letterkunde zich van de Nederlandse onderscheidde was de stijl: er is in het Indische proza sprake van een verteltraditie, een nadruk op een directe verhaaltrant, die veel minder 'literair' was dan het proza dat in het moederland geschreven werd. Dit is geen uitvinding van Nieuwenhuys. Uit onderzoek naar de receptie van Indische romans in het *fin de siècle* bleek dat recensenten ze vaak als minder of zelfs niet-literair beoordeelden. Daarmee bedoelden ze dat Indische auteurs veel minder gebruik maakten van literaire middelen dan hun Nederlandse collega's: in het proza van de laatsten draaide alles om literaire beschrijving en was het verhalende element nagenoeg afwezig.¹⁹

Het verhalende, het spreektaalachtige - door Nieuwenhuys in navolging van E. du Perron ook wel 'parlando' genoemd - is onmiskenbaar een eigenschap van veel Indisch proza, maar Nieuwenhuys overdrijft wanneer hij dit tot het gemeenschappelijke kenmerk van de hele Indische literatuur uitroept, als hij alle Indische schrijvers in een Indische of Indonesische verteltraditie wil plaatsen. Maier ergert zich hieraan: als Nieuwenhuys Maria Dermoût uitsluitend vanuit dit perspectief wil bezien - Nieuwenhuys: 'men kan zich haar wijze van schrijven niet zonder de Indonesische verteltraditie indenken' -, dan maakt hij zich schuldig aan een simplificatie die de kwaliteiten van haar schrijverschap geen recht doet en het zicht op haar werk vertroebelt. Bang is Maier vervolgens vooral voor de consequentie die Nieuwenhuys aan deze karakterisering verbindt: 'ze is geen echte Nederlandse schrijfster.' Op die manier sluit hij haar - en met haar al die andere 'vertellende' schrijvers - uit van de Nederlandse letterkunde. Zo'n benadering leidt volgens hem tot gettovorming: een aantal teksten wordt in een hokje opgeborgen en mag maar op één manier gelezen worden.²⁰

Indische of Nederlandse letterkunde

Maiers angst voor gettovorming is zo sterk, dat hij ervoor pleit om dat getto dan maar zo groot mogelijk te maken, of - met andere woorden - het begrip Indische letterkunde aanzienlijk te verruimen: voor hem is Indische literatuur de verzamelnaam voor alle teksten die tot de Nederlandstalige literatuur worden gerekend en op enigerlei wijze aan Indië raken, inclusief Nederlandse vertalingen van dergelijke teksten, die oorspronkelijk in een andere taal geschreven zijn. Zijn ideaal is een lite-

ratuurgeschiedenis, waarin Dermoût, Bordewijk en Pramoedya Ananta Toer samen voorkomen.²¹

Dat klinkt misschien aantrekkelijk, maar praktisch is het niet. Hiervoor heb ik al gewezen op het belang van het criterium van persoonlijke ervaring, terwijl het opnemen van vertalingen om problemen vraagt. Waarom dan niet ook teksten die toevallig nog niet in het Nederlands zijn vertaald, maar wel op hetzelfde onderwerp betrekking hebben? Eerder al vroeg Edy Seriese zich enigszins verontwaardigd af waarom de Maleistalige letterkunde die voortkwam uit de Indische of Mestiezen-cultuur door Nieuwenhuys buiten zijn *Oost-Indische Spiegel* werd gehouden. Zij hekelde in dat verband de ondertitel van zijn werk - 'Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden' - en bestempelde het boek vanwege de exclusieve gerichtheid op Nederlanders als koloniaal. Een gevolg ervan was ook dat het handjevol Indonesische schrijvers, dat oorspronkelijk in het Nederlands schreef, in de *Oost-Indische Spiegel* slechts minimaal aandacht kreeg, en er strikt genomen niet eens in thuishoorde.²²

Wat dat laatste betreft heeft ze gelijk: niet de nationaliteit, maar de Nederlandstaligheid moet de norm zijn. Maar diezelfde norm maakt het moeilijk om aan haar verlangen te voldoen ook de Maleistalige literatuur bij de Indische letterkunde onder te brengen. Het zou leiden tot een wel heel heterogene verzameling teksten. Afgezien nog van het feit dat met even veel recht de Chinees-, Engels-, Frans- en Duitstalige romans, die zich in Nederlands-Indië afspelen, nu hun plaats zouden kunnen opeisen, houdt het te weinig rekening met de sterke verbondenheid van de Nederlandse en Indische letterkunde.

De Nederlandstalige Indische letterkunde kan nu eenmaal niet los gezien worden van de Nederlandse. Ook dat is al zichtbaar in de *Oost-Indische Spiegel*. Hoewel het louter bestaan van dit boek een teken is van haar bijzondere positie, benadrukt Nieuwenhuys aan de andere kant de onderlinge verwevenheid:

Al is de Indisch-Nederlandse letterkunde uit een andere traditie voortgekomen dan de Nederlandse, ook uit een andere stijltraditie, al vereist de bestudering ervan andere hulpmiddelen, ze is toch niet los te denken van de Nederlandse; ze hoort er vanzelfsprekend bij.²³

Voor Jacqueline Bel is die verwevenheid reden om ervoor te pleiten de 'status aparte' van de Indische letterkunde op te heffen. In haar onderzoek naar de receptie van het verhalend proza tussen 1885 en 1900 stelt ze vast, dat de Indische letteren integraal deel uitmaken van het literaire leven in Nederland. De romans worden druk gerecenseerd en ze vertonen in deze periode een verwante ontwikkeling van idealisme naar realisme. Maar als ze vervolgens wat dieper op deze romans in gaat, blijkt uit haar beschrijving van de kenmerken van deze Indische romans dat er reden genoeg is om ze juist wél apart te behandelen. Opvallend bijvoorbeeld is dat in de Indische romans de verschuiving van idealisme naar naturalisme veel langzamer plaats vindt dan in Nederland, dat vervolgens het naturalisme in de Indische romans zich anders manifesteert dan in de Nederlandse, en dat er rond 1900 sprake is van een sterke ethische tendens in de Indische roman, die voortvloeit uit de dan opkomende ethische koloniale politiek.²⁴ Het zijn verschijnselen die aantonen, dat al staat de Indische

literatuur niet los van de Nederlandse, zij wel degelijk haar eigen ontwikkeling kent.

Het is juist die andersoortige ontwikkeling die veroorzaakt dat Indische auteurs nauwelijks in de Nederlandse literatuurgeschiedenis voorkomen. Zo kregen de Indische romans uit het *fin de siècle* van de literaire kritiek alle aandacht, maar in de Nederlandse literatuurgeschiedenis is voor hen sinds 1908 geen plaats. In dat jaar verscheen C.G.N. de Vooys' *Historische schets van de Nederlandsche letterkunde*, een geschiedenis van de Nederlandse literatuur waarin hij voor deze periode de beweging van Tachtig tot het centrum van zijn geschiedschrijving koos. Wat afweek van de literaturopvatting van Tachtig verdween naar de achtergrond.²⁵ Dat is de reden dat Daum zo lang heeft moeten wachten, voordat hij enige summiere aandacht kreeg: zijn 'naturalisme' - of 'realisme'²⁶ - sloot niet aan bij de Nederlandse variant ervan. Vanaf het optreden van De Vooys vormde zich een consensus onder de geschiedschrijvers van de Nederlandse literatuur die tot gevolg heeft gehad, dat geen van hen nog aandacht heeft besteed aan de Indische letterkunde van het *fin de siècle*.²⁷ Bovendien blijft de miskennis van de Indische letterkunde in de Nederlandse literatuurgeschiedenis niet tot deze periode beperkt. Een goed voorbeeld daarvan is de eerder genoemde Maria Dermoût. In de recente *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur tussen 1885 en 1985* van Ton Anbeek, waarin het accent ligt op normveranderingen in de Nederlandse literatuur kan zij geen onderdak vinden, omdat haar werk een heel andere literaire ontwikkeling kent.²⁸ En hoewel de kwaliteiten van haar werk onmiskenbaar zijn, komt zij ook in andere Nederlandse literatuurgeschiedenissen niet voor.²⁹ Dat is geen kwestie van onwil, maar ze past eenvoudig niet in het verhaal dat die geschiedenissen vertellen. Als Maria Dermoût in 1952 debuteert, is het de tijd van Gerard Kornelis van het Reve, Willem Frederik Hermans en Harry Mulisch; schrijvers die onderling veel meer verwant zijn en totaal anders schrijven dan zij. Maria Dermoût, en met haar het merendeel van de andere Indische auteurs, komen kennelijk alleen tot hun recht in een afzonderlijke Indisch-Nederlandse literatuurgeschiedenis; voor de meesten is het de enige manier om aan de vergetelheid te ontsnappen. Zelfs Maier die zich zo fel keert tegen een afzonderlijke behandeling van Indische schrijvers in een eigen literaire context, moet toegeven dat Nieuwenhuys door deze werkwijze toe te passen 'een aantal schrijvers en werken voor het voetlicht kon brengen die anders volledig vergeten zouden zijn gebleven.'³⁰

Een eigen context

Niet alleen voor zulke betrekkelijk onbekende schrijvers, ook voor Indische auteurs die de Nederlandse literatuurgeschiedenis wel gehaald hebben, is het zinvol om in een eigen context geplaatst te worden. Het volgende verhaal kan dit wellicht verduidelijken.

Een ambitieuze ambtenaar, in dienst van het Binnenlands Bestuur in Nederlands-Indië, wordt ergens in het midden van de negentiende eeuw benoemd tot assistent-resident in een gebied op West-Java; het is een armoedig gebied dat bekend staat om de vele misstanden die er heersen. De assistent-resident is van plan

daar verandering in te brengen, maar komt al snel in conflict met de regent, die zich schuldig maakt

aan misbruik en knevelarij van de plaatselijke bevolking. Hij verzoekt zijn directe chef, de resident, om de regent te ontslaan en gevangen te zetten. Als die resident weigert dat zonder meer te doen - hij wil eerst bewijzen zien van de misdaden waaraan de regent zich schuldig heeft gemaakt; de assistent-resident echter is niet in staat hem die te geven vóór de regent achter de tralies zit -, wendt de assistent-resident zich over het hoofd van zijn chef tot de hoogste instantie in het land: de gouverneur-generaal, aan wie hij hetzelfde verzoek doet. De gouverneur-generaal kan hier evenmin op ingaan als de resident, en nu heeft de assistent-resident niet alleen een conflict met de regent, maar ook met de resident en de gouverneur-generaal. Hij valt niet langer op zijn post te handhaven en wordt overgeplaatst, een overplaatsing die vergezeld gaat van een strenge veroordeling van zijn optreden: hij is veel te overhaast te werk gegaan en had geen rekening gehouden met de plaatselijke en ambtelijke conventies. Daarop besloot de assistent-resident ontslag te nemen, want hij wist dat hij het gelijk aan zijn kant had: de bevolking in het gebied werd door de regent en onder toezicht van de Nederlandse regering mishandeld en uitgezogen.

Dit is natuurlijk een bekend verhaal; even bekend als het vervolg. Eduard Douwes Dekker verliet Nederlands-Indië en schreef de *Max Havelaar*. Maar vóór het boek verscheen, onderhandelde hij nog met de minister van Koloniën. De minister maakte zich zorgen over de eventuele maatschappelijk gevolgen van het boek, en voelde er wel voor om Douwes Dekker in dienst van het Indische gouvernement te herplaatsen, op voorwaarde dat hij het boek niet zou publiceren. Dekker ging hierop in, maar zijn eisen waren hoog. Hij vroeg om herstel van dienstdienst in verband met zijn pensioen, een ruim voorschot, een koninklijke onderscheiding, en de benoeming tot resident van Pasoeroean; die laatste functie had hij uitgekozen, omdat in dit gewest de resident bovenop zijn salaris hoge ‘cultuurprocenten’ ontving, een bonus voor de hoeveelheid producten die het cultuurstelsel in dat gebied opbracht, een bonus die kon oplopen tot f25.000 per jaar.³¹ Dat maakte Pasoeroean tot een zeer geliefde residentie bij Nederlandse ambtenaren. De onderhandelingen liepen evenwel op niets uit, ook omdat Dekker met steeds nieuwe en verdergaande eisen kwam.³² In 1860 verscheen *Max Havelaar* en werd Multatuli geboren.

Maar als het anders gelopen was? Als de minister was ingegaan op Dekkers eisen en hem had benoemd tot resident van Pasoeroean? Zou hij zich dan de oprechte en bekwame bestuurder hebben getoond, waarvoor in elk geval hij zelf zich altijd gehouden heeft? De werkelijkheid sluit het antwoord op zulke vragen uit, de literatuur niet.

Een aantal jaren later is hij resident van Pasoeroean, een kleine kustplaats op midden-Java. Achtenveertig is hij nu, en op het moment dat het verhaal begint, is hij alweer vijf jaar resident. Hij is rustiger geworden, hij heeft van zijn fouten geleerd, hij heeft zijn kennis van land en bevolking sterk uitgebreid, en nooit weer zal hij zo overhaast optreden. Maar zijn idealisme is ongebroken en nog steeds komt hij op voor de belangen van de bevolking, die hij beschermt tegen de willekeur van landheren en planters. De afgelopen jaren was het gewest onder zijn leiding opgebloeid, en vooral de inheemse bevolking had van de toegenomen welvaart geprofiteerd. Deze tweede kans was zeer aan hem besteed.

Maar dan komt hij voor de tweede keer in zijn carrière in conflict met de regent,

met twee regenten eigenlijk, broers, waarvan één zijn plichten verzaakt: hij drinkt en dobbelt en betaalt zijn dienaren niet uit. Na ettelijke waarschuwingen blijft de resident geen andere keus dan hem te ontslaan. De familie van de ontslagen regent reageert furieus, en er dreigt een opstand in het gewest. Dit is het moment waarop de resident kan laten zien wat hij waard is. Al zijn kennis van adat en recht, al zijn talenten als bestuurder, al zijn tact heeft hij nodig om de dreigende opstand te voorkomen. Hij gaat op bezoek bij de moeder en de oudere broer van de ontslagen regent; zij namelijk zijn de drijvende kracht achter de opstand. Eerst praat hij lang met de moeder, beurtelings vleiend en dreigend, maar steeds hoffelijk, als een zoon tegen zijn moeder, en vervolgens tegen de oudere broer, die zelf ook regent is. Het gesprek verloopt geheel naar wens.

En toen hij afscheid nam, was hij zeer trotsch en waardeerde hij hoog zichzelf. Want met tact, met diplomatie, met kennis van den Javaan had hij overwonnen: alleen met woorden zoû hij den dreigenden opstand hebben bezworen.

Dit is het hoogtepunt uit zijn carrière. De volgende avond, tijdens een *fancy-fair*, beleeft hij zijn *finest hour*, als de regent met zijn vrouw verschijnt: iedereen kan nu met eigen ogen zien, dat elke dreiging van een naderende opstand is verdwenen. Iedereen is opgelucht en:

Het verhaal ging rond door den tuin, van den tact, van de knapheid van den rezident, die met zijn woord alleen de revolutie bezworen had. Hij werd als op de handen gedragen. En hij schonk overal rond champagne, hij kocht alle waaiertjes op, hij kocht al de loten van de tombola, die nog niet waren verkocht. Men aanbad hem, het was zijn oogenblik van succes en populariteit.

Maar nog diezelfde avond verschijnt de spookgestalte van een witte hadji. Het is het begin van een reeks van onverklaarbare verschijnselen die het dagelijkse leven volledig ontwrichten, en die in hevigheid voortdurend toenemen. Uit alle macht verzet de resident zich hiertegen, hij weigert erin te geloven, net zolang totdat de situatie onhoudbaar is geworden. Dan ziet hij zich genoodzaakt opnieuw een bezoek af te leggen bij de regent en zijn moeder. Dit keer voeren zij een kort en onaangenaam gesprek. Onmiddellijk daarna houden de spookverschijnselen op, maar de resident zelf is er intussen aan onderdoor gegaan: hij is een gebroken man. Door het bezoek aan de regent erkende hij, in weerwil van alles waarin hij geloofde en van alles wat hem dierbaar was, het bestaan van deze mysterieuze verschijnselen. Die erkenning was hem onverdraaglijk; hij kon niet leven in het besef van een mystieke kracht waartegen hij met al zijn westerse opvattingen en ideeën machteloos stond. Voor de tweede keer in zijn leven vroeg en kreeg hij ontslag als ambtenaar bij het Binnenlands Bestuur. Dit keer schreef hij over zijn ervaringen geen opstandig boek. Hij trok zich terug in de binnenlanden van Java, waar hij de laatste jaren van zijn leven doorbracht in het gezelschap van een Soendanese huishoudster.

Ook dit is een bekend verhaal: het is *De stille kracht* van Louis Couperus.³³ Door beide boeken zo nadrukkelijk op elkaar te betrekken, wil ik niet beweren dat Couperus

bewust een vervolg op *Max Havelaar* heeft willen schrijven, maar wel dat het zo gelezen kán worden. Zoals bekend heeft Couperus voor Multatuli nooit veel

belangstelling aan de dag gelegd, en dit hoogstwaarschijnlijk onbedoelde vervolg zal daarom verklaard moeten worden uit het feit dat Couperus zijn hoofdpersoon, de resident Van Oudijck, modelleerde naar zijn zwager Gerard Valette, die resident was van Pasoeroean. Valette op zijn beurt was een bewonderaar van Multatuli en zag in Max Havelaar een voorbeeld.³⁴

Zonder verder op overeenkomsten en verschillen tussen beide boeken in te gaan, laat deze vergelijking zien, dat het zelfs voor zulke klassieke werken verhelderend kan zijn om ze samen in een Indische context te plaatsen. Ook voor auteurs die een vaste en vooraanstaande plaats in de Nederlandse letterkunde innemen, kan een afzonderlijke Indische literatuurgeschiedenis een verrijking betekenen.

Indisch-Nederlandse literatuur

Hoe zo'n afzonderlijke Indische literatuurgeschiedenis eruit ziet, is afhankelijk van de criteria waaraan de afzonderlijke werken moeten voldoen. Hiervoor heb ik uiteengezet dat ik evenals Nieuwenhuys het criterium van persoonlijke ervaring als een noodzakelijke voorwaarde beschouw: de Indisch-Nederlandse letterkunde is geschreven door mensen die de Nederlands-Indische samenleving uit eigen ervaring hebben gekend. Dit criterium moet alleen veel strikter worden toegepast dan Nieuwenhuys zelf heeft gedaan. Bovendien - en dat is nog niet aan de orde geweest - lijkt deze beperking van de Indische literatuur tot het werk van auteurs die Nederlands-Indië persoonlijk hebben gekend, preciezer dan zij in feite is, zolang het bestaan van de kolonie niet duidelijk is afgebakend. Nieuwenhuys, en in navolging van hem veel anderen, laat de geschiedenis van de Indische letterkunde beginnen in de tijd van de VOC (1602-1799).³⁵ Dat lijkt mij geen gelukkige keuze. Een tegenwoordig onder historici gangbare opvatting is, dat de geschiedenis van de kolonie Nederlands-Indië zich afspeelt in de periode tussen de ineenstorting van de VOC en het ontstaan van de Republiek Indonesië, d.w.z. tussen 1800 en 1942.³⁶ Tot ongeveer 1800 zag het Nederlandse koloniale gebied ten oosten van Kaap de Goede Hoop er heel anders uit dan daarna, en daarom bestrijkt ook de koloniale literatuur uit die periode een veel groter gebied dan alleen Nederlands-Indië.³⁷ Uitgaande van deze strengere omschrijving van Nederlands-Indië reken ik tot de Indisch-Nederlandse letterkunde uitsluitend literatuur van schrijvers die vanaf 1800 deel hebben uitgemaakt van de Nederlands-Indische samenleving.

Het eindpunt van de Indische letterkunde valt niet zo precies vast te stellen. In 1942 maakte de Japanse bezetting voorgoed een einde aan de koloniale maatschappij. Maar natuurlijk houdt de letterkunde dan niet meteen op; ook de ondergang van de kolonie - tot en met de Nederlandse erkenning van Indonesië in 1949 - hoort er nog bij, en bovendien hebben veel schrijvers pas tientallen jaren nadat ze Indië hadden verlaten, hun boeken geschreven. Zelfs vandaag de dag nog verschijnen er boeken, waarin zulke schrijvers hun herinneringen aan de voormalige kolonie literair vormgeven. Dat doet overigens aan het gesloten karakter van deze literatuur niet wezenlijk af. Het is een kwestie van wachten op de dood van de laatste schrijver die Nederlands-Indië uit eigen ervaring heeft gekend.

In de tweede plaats reken ik - en ook dat is hiervoor ter sprake gekomen - tot de Indisch-Nederlandse letterkunde uitsluitend die werken die oorspronkelijk in de Nederlandse taal geschreven zijn.

Als uitgangspunt voor een globaal overzicht van de ontwikkeling van de Indisch-Nederlandse letterkunde neem ik de bibliografie van D. Buur: *Persoonlijke documenten, Nederlands-Indië;/Indonesië, keuze-bibliografie* (Leiden, 1973). Wel moet ik daarvoor deze bibliografie op grond van het criterium van persoonlijke ervaring en enkele aanvullende eisen enigszins bewerken. Buur immers heeft bij de samenstelling van deze bibliografie gekozen voor een veel ruimere opvatting van het begrip Indisch-Nederlandse letterkunde. In de 'Voorrede' bij deze bibliografie schrijft Buur:

Persoonlijke Documenten is een keuze-bibliografie van brieven, dagboeken, gedichten, jeugdlectuur, memoires, novellen, reisverhalen, romans en toneelstukken voorzover deze als ego-documenten gekarakteriseerd kunnen worden, op Nederlands-Indië/Indonesië betrekking hebben en vanaf het begin van de negentiende eeuw tot en met 1970 in boekvorm in de Nederlandse taal zijn verschenen.³⁸

In tegenstelling tot Buur reken ik auteurs als Van Haren, B. ter Haar, Van Lennep, Hofdijk en H. Conscience niet tot de Indische letterkunde. Ook met betrekking tot de overblijvende Indische auteurs ga ik selectiever te werk dan Buur: werken waarin het Indische element een te verwaarlozen rol speelt, laat ik eveneens buiten beschouwing. Om die reden vallen boeken als Multatuli's *Indrukken van den dag* (1860) en Couperus *Metamorfoze* (1897) buiten het corpus. Van dezelfde en andere auteurs neem ik evenmin de door Buur vermelde *Verzamelde Werken* over: als de daarin opgenomen Indische romans en verhalen afzonderlijk zijn gepubliceerd, staan ze al in de bibliografie; is dat niet het geval, dan geldt voor hen hetzelfde als voor zulke romans en verhalen, die alleen in tijdschriften of kranten zijn verschenen: alleen publicaties in boekvorm worden geregistreerd.

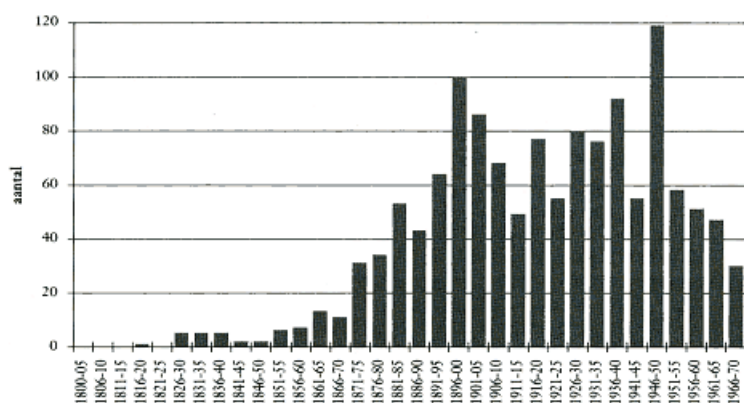
Op grond van wat ik hiervoor heb gezegd over het niet-literaire karakter van de Indische letterkunde en in overeenstemming met wat gangbaar is in de literatuurgeschiedschrijving,³⁹ pas ik de bibliografie van Buur verder aan door die te beperken tot de typisch literaire genres: poëzie, verhalend proza en toneel, bedoeld voor volwassen lezers. He zonder dus alle kinderboeken en jeugdlectuur, alle dagboeken, reisverhalen, memoires en brieven uit van het corpus, tenzij ze door een auteur geschreven zijn die ook werk heeft gepubliceerd dat hoort tot de hierbovengenoemde typisch literaire genres. Dat houdt in dat bijvoorbeeld Couperus' *Oostwaarts* mag blijven, maar *Het dagboek* van W. Schermerhorn verdwijnt.

Het gevolg van een en ander is een aanzienlijk kleiner corpus, waarin de nadruk ligt op fictie en waarin het Indische element sterker op de voorgrond treedt. Bij deze selectie hebben afgezien van de keuze voor de gangbare literaire genres esthetische overwegingen geen rol gespeeld: alles wat aan de bovengenoemde criteria voldeed, is opgenomen. Dat wil niet zeggen dat dit corpus aanspraak maakt op volledigheid. In de eerste plaats is deze bibliografie afgesloten in 1970, in de tweede plaats ontbreken de teksten die niet in boekvorm verschenen zijn,⁴⁰ en ook zullen er nog

auteurs en titels moeten worden toegevoegd die nu ten onrechte in de bibliografie van Buur ontbreken. Definitief en compleet is dit corpus dus niet, maar het kan wel

dienen als uitgangspunt voor enkele voorlopige opmerkingen over de samenstelling en ontwikkeling van de Indische letterkunde.

Na deze bewerking blijven er van de 2068 titels die de bibliografie van Buur telt nog 1325 over. Aan de onderstaande grafiek kan men aflezen, dat de Indische letterkunde pas laat, rond 1860, op gang komt. Het is een ontwikkeling die weerspiegeld wordt in de literaire kritiek. *Max Havelaar* is niet alleen de beroemdste, het is ook één van de eerste Indische romans en voor sommige critici vormt de *Havelaar* zelfs het beginpunt van de hele Indische letterkunde.⁴¹ Jan ten Brink is het daar niet mee eens en opent de bespreking van enkele Indische auteurs in zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* met: ‘Douwes Dekker is niet de eerste auteur, die van Insulinde heeft gesproken. Sedert 1850 ontstond er een soort van Nederlandsch-Indische litteratuur.’⁴² Maar of *Max Havelaar* nu wel of niet de eerste was, het onderzoek in de literaire kritiek leert dat rond 1860 de critici een nieuw literair genre zien ontstaan: de Indische roman. Vóór die tijd is er van de kant van de kritiek wel vraag naar Indische literatuur,⁴³ maar pas vanaf 1860 weerspiegelt de literaire kritiek een aanzwellende stroom van Indische letterkunde.

Indisch-Nederlandse letterkunde 1800-1870

Tussen 1800 en 1860 verschenen slechts 33 titels, en pas vanaf 1885 is er sprake van een continue stroom Indische literatuur, met een uitschieter in de periode 1896-1900, die ook door de literaire kritiek wordt gesignaleerd: in 1900 verzucht een criticus dat er aan Indische romans geen einde lijkt te komen.⁴⁴ Een tweede piek is er tussen 1946 en 1950 als gevolg van de Tweede Wereldoorlog; daarna, als Nederlands-Indië Indonesië is geworden neemt de productie geleidelijk weer af.

De verklaring voor het langzame ontstaan van de Indische letterkunde hangt nauw samen met de groei van de Nederlandse of Europese bevolking in Nederlands-

Indië.⁴⁵ Rond 1800 woonden er slechts enkele duizenden Europeanen in Nederlands-Indië,⁴⁶ een aantal dat in 1860 was opgelopen tot 44.000.⁴⁷ Dat aantal is nog geflatteerd, want een groot deel van deze bevolking bestond uit militairen, die, als ze al Nederlandstalig waren, zich niet of nauwelijks met de letterkunde inlieten.⁴⁸ Pas na 1860 begon de Europese bevolking sneller te groeien. In 1880 was hun aantal 60.000, in 1900 91.000, in 1920 170.000, en in 1942, bij de inval van de Japanners woonden er ongeveer 300.000 Europeanen in Nederlands-Indië. Gelet op die getallen is het opmerkelijk dat er nog zoveel Indische schrijvers zijn. Het is een gevolg van de bijzondere positie die Nederlanders in de kolonie innamen: zij hoorden tot de maatschappelijke bovenlaag, waardoor er verhoudingsgewijs meer hoger opgeleiden in de Indische samenleving waren dan in Nederland: in de laatste halve eeuw waren er procentsgewijs tienmaal meer academici daar dan in het moederland.⁴⁹

Een andere verldaring voor het relatief grote aantal Indische auteurs is dat zij wat te vertellen hadden, en dat er in Nederland belangstelling bestond voor hun verhalen. In dat opzicht heeft Nieuwenhuys gelijk met zijn kenschets van de ontwikkeling van de Indische letterkunde uit de brief naar huis; de meest geëigende literaire vorm voor wat zij te vertellen hadden, was het proza. Die categorie domineert de Indische letterkunde: 88 procent bestaat uit proza, waarvan 79 procent romans en verhalen, en de resterende negen procent uit andersoortig proza. Onder die Indische prozaschrijvers zijn er vanaf 1880 enkele die door hun productie een vooraanstaande plaats bekleden: bovenaan staat Thérèse Hoven met 31 titels, op afstand gevolgd door Melati van Java [ps. van N.M.C. Sloot] met 19, Johan Fabricius met 17 en M.C. Frank met 15. Andere auteurs van meer dan tien titels zijn P.A. Daum, Augusta de Wit, E. Overduyn-Heijligers en M.C. van Zeggelen. Op Overduyn-Heijligers na komen ze allemaal in de *Oost-Indische Spiegel* voor, maar alleen over Daum, en in mindere mate Augusta de Wit, wordt met waardering gesproken.

De beoefening van de poëzie was in Indië veel minder in trek - er verschijnen slechts 91 bundels, niet meer dan zeven procent -, en komt pas in de twintigste eeuw op gang - vóór 1900 verschenen niet meer dan dertien bundels. Drie dichters zijn verantwoordelijk voor bijna een derde van de totale productie: Jan Prins [ps. van C.L. Schepp], de Javaan Noto Soeroto en Willem Brandt [ps. van W.S.B. Klooster]; zij publiceren samen 26 bundels.

Voor het Nederlands-Indische toneel geldt hetzelfde als voor de poëzie. Het vormt slechts een gering deel van de Indische letteren, niet meer dan vijf procent, en is in hoge mate een aangelegenheid van vier twintigste-eeuwse auteurs, die samen de helft van alle stukken voor hun rekening nemen: Victor Ido [ps. van H. van de Wall], Jan Fabricius, H. van Warmeskerken en M.C. van Zeggelen.

Productie en verspreiding van de Indisch-Nederlandse literatuur

Verreweg het merendeel van al deze Indische publicaties verscheen bij Nederlandse uitgevers. Naast de taal is dit een andere, belangrijke band met de Nederlandse literatuur. Van de 1325 titels werden er slechts 210 in Nederlands-Indië uitgegeven - dat is nog geen 16 procent -, waarvan niet meer dan 45 vóór 1900.

De ontwikkeling van de boekhandel en uitgeverij in Nederlands-Indië kwam nog trager op gang dan die van de Indische letterkunde. Pas in 1839 werd de eerste particuliere boekhandel opgericht door de apotheker J.C. Cyfveer, die de verkoop van boeken opzette als bijzaak naast zijn apotheek. In 1841 werd er een drukkerij aan verbonden. Later verkocht hij zijn zaak aan de apotheker G.A. de Lange, de stichter van het handelshuis De Lange & Co. Na 1848 kwamen er vanuit Nederland steeds meer uitgevers, boekhandelaren en drukkers. Eén van de belangrijkste daaronder was G. Kolff, die in 1850 naar Batavia ging als bediende in de zaak van W.J. van Haren Noman. Na twee jaar werd hij deelgenoot in die firma en vijf jaar later was hij enig eigenaar van de zaak, die hij voortzette onder de naam G. Kolff & Co. Kolff was onvermoeibaar in het opzetten en overnemen van boekhandels en uitgeverijen. In 1852 hadden Kolff en Van Haren Noman samen met de boekhandelaar/uitgever H.M. van Dorp en de drukker W. Bruining de *Java-Bode* opgericht. In Soerakarta nam Kolff een drukkerij over samen met het daardoor uitgegeven *Javaansch weekblad*; in Soerabaja kocht hij de drukkerij/uitgeverij/boekhandel van E. Führi en werd daardoor eigenaar van het blad *De Oostpost* (het latere *Soerabajaasch Handelsblad*); en in Semarang ten slotte richtte hij *De Locomotief* op. Toen Kolff in 1868 repatrieerde en zijn zaken aan diverse ondernemers verkocht, had hij als geen ander een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de boekhandel en uitgeverij in Nederlands-Indië.⁵⁰

Wel bleef de uitgeverij in Nederlands-Indië in de eerste plaats gericht op de uitgave van kranten en periodieken. Er werden wel eens boeken in Batavia, Soerabaja of Semarang uitgegeven, of uitgegeven in samenwerking met een Nederlandse uitgever, maar het zijn, zoals uit bovengenoemde cijfers blijkt, tot 1900 uitzonderingen. De verspreiding van de Indische letterkunde was grotendeels een zaak van Nederlandse uitgevers. De markt in Indië was te klein om deze boeken daar uit te geven,⁵¹ terwijl de Nederlandse boekhandel voor de Indische uitgevers te ver weg lag om die naar behoren te kunnen bedienen.

Na 1900, als de Europese bevolking in Indië steeds meer toeneemt, komt er enige verandering in deze situatie, maar het aandeel van de Nederlandse uitgever blijft groot. Tussen 1900 en 1949 werden er in Nederlands-Indië 160 titels uitgegeven. De grootste uitgevers zijn G. Kolff & Co. en Visser, beiden gevestigd te Batavia; zij geven na 1900 respectievelijk 41 en 29 titels uit, bijna de helft van het totaal. Opvallend is verder dat er veel kleine uitgevers zijn, die na enkele, soms zelfs na één uitgave al weer van het toneel verdwijnen. Na de onafhankelijkheid verschenen er nog maar 5 titels, de laatste in 1955. De Indische uitgeverij heeft dus niet alleen een trage ontwikkeling gekend, maar ook een kortstondig bestaan.

Na 1955 is de uitgave van Indische letterkunde een exclusieve Nederlandse aangelegenheid, al is het aandeel van de Nederlandse uitgevers altijd aanzienlijk geweest. Uitgevers die veel werk van Indië maken zijn Bruna: met 53 titels, nagenoeg allemaal werk van schrijvers die de literatuurgeschiedenis niet gehaald hebben; Querido, 42 titels, met een sterk accent op de periode na de Tweede Wereldoorlog, waaronder bijna alle naoorlogse coryfeeën: E. Breton de Nijs [ps. van R. Nieuwenhuys], Maria Dermoût, H.J. Friedericy, Willem Brandt, Beb Vuyk en Hella Haasse; en Veen, die tussen 1889 en 1953 een fonds opbouwt waarin gevestigde en vergeten schrijvers door elkaar staan.

Slot

Deze cijfers over de uitgevers benadrukken nog eens de nauwe band van de Indisch-Nederlandse literatuur met de Nederlandse letterkunde. Toch hoop ik in het voorafgaande aangetoond te hebben, dat een aparte behandeling van de Indische letterkunde bestaansrecht heeft; ook als het gaat om een in vergelijking met eerdere afgrenzingen van het onderwerp afgeslankt corpus. De studie van de Indische letterkunde komt het best tot zijn recht in een afzonderlijke geschiedenis, waarin ruimte en plaats is voor niet alleen de eigen ontwikkeling van de werken zelf, maar voor het hele literaire veld, voor de historische en sociaal-culturele situatie waarin zij is ontstaan en heeft gefungeerd.⁵² De angst dat de beperking van de aandacht tot dit relatief kleine gebied - het gaat om een afgesloten literatuur die ongeveer honderd jaar heeft bestaan - leidt tot gettovorming en daardoor het isoleren van de literaire werken, is niet reëel. Evenals dat in de geschiedschrijving van de Nederlandse letterkunde gebruikelijk is, zal er altijd rekening gehouden moeten worden met 'buitenlandse' invloeden, waarbij in de Indische letteren de invloed van de Nederlandse letterkunde domineert.

Dat de Indisch-Nederlandse literatuur op grond van de hierboven genoemde criteria een 'kleine' literatuur is, klein wat de omvang betreft, en ook, in vergelijking met de Nederlandse, klein als het gaat om het aantal hoogtepunten, is evenmin reden om haar een zelfstandig bestaan te ontzeggen. De ervaring leert dat als de Indische letterkunde in de Nederlandse wordt geïncorporeerd, de meeste Indische auteurs uit de boot vallen. Dat is onvermijdelijk, evenals dat het geval is met de meeste Nederlandse auteurs, als zij in een Europese literatuurgeschiedenis behandeld worden.⁵³ Eén van de functies van de literatuurgeschiedenis, en niet de onbelangrijkste, is aandacht te vragen voor auteurs die anders onherroepelijk in de vergetelheid zouden raken.

Eindnoten:

- * *Adres van de auteur:* Vakgroep Nederlandkunde R.U.L., Postbus 9515, NL-2300 RA Leiden
- 1 G. Termorshuizen, 'De Indische bellettrie: een exotisch stiefkind binnen de literatuur-geschiedenis', in: *Traditie en progressie, handelingen van het 40ste filologencongres*, Den Haag 1990, p. 249-256.
- 2 R. Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel*, 2e dr., Amsterdam 1973, p. 13.
- 3 Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel* (n. 2), p. 11-17; de twee citaten respectievelijk op p. 11 en 17.
- 4 R. Nieuwenhuys, 'De Oost-Indische spiegel gespiegeld na dertien jaar', in: *Indische Letteren* 1 (1986), p. 12.
- 5 R. Nieuwenhuys, B. Paasman, P. van Zonneveld, *Oost-Indisch Magazijn, de geschiedenis van de Indisch-Nederlandse letterkunde*, 2e herz. dr., Amsterdam 1990; P. van Zonneveld, *Album van Insulinde, beknopte geschiedenis van de Indisch-Nederlandse literatuur*, Amsterdam 1995.
- 6 P. van Zonneveld, 'De geschiedschrijving van de Indische-Nederlandse literatuur uit de negentiende en twintigste eeuw', in: *Indische Letteren* 7 (1992), p. 191-192.
- 7 H.M.J. Maier, 'Rood Paleis, een Indische roman van F. Bordewijk', in: *Literatuur*, 12 (1995), p. 217-223. Voor het onderscheid tussen koloniale en postkoloniale literatuur zie Th. D'haen,

- 'Inleiding', in: *Herinnering, herkomst, herschrijving, koloniale en postkoloniale literaturen*, Red. Th. D'haem. Leiden 1990, p. 1-17.
- 8 Vgl. J. Bel, 'Receptie-onderzoek en literatuurgeschiedenis, de Indische roman als broeierige vrijplaats van de Nederlandse literatuur', in: *Indische Letteren* 7 (1992), p. 198-200.
 - 9 H.J. Boukema, 'Karaktertrekken der Indisch-Nederlandse letterkunde: een onverantwoorde steekproef', in: *Nederlandse taal-, vertaal- en letterkunde, colloquium van docenten in de Neerlandistiek in Zuid-Europa*, Red. R.D. Snel Trampus, Trieste, 13-14 april 1992, Trieste 1993, p. 74-87.
 - 10 H.M.J. Maier, "'Indische literatuur", bezinningen op een definitie', in: *Weerwerk, schrijven en terugschrijven in koloniale en postkoloniale literaturen*, Red. Th. D'haem, Leiden 1996, p. 18-20; het citaat op p. 18.
 - 11 R. Kousbroek, 'De boekhouders van de Nederlandse literatuur', in: R. Kousbroek, *Het Oostindisch kampsyndroom*, Amsterdam 1992, p. 76-84; het citaat op p. 80.
 - 12 Vgl. G. Termorshuizen, *P.A. Daum, journalist en romancier van tempo doeloe*, Amsterdam 1988, p. 213-220, 231, 256-257, 435-436 en 457-468.
 - 13 S. Huigen, 'Over de grenzen van het koloniale discours', in: *Ntg* 87 (1994), p. 120-130 en id., 'De representatie van de kolonie, enkele gedachten over het onderzoek van koloniale teksten', in: *Indische Letteren* 10 (1995), p. 175-186.
 - 14 Huigen, 'De representatie van de kolonie' (n. 13), p. 175-176.
 - 15 Huigen, 'Over de grenzen van het koloniale discours' (n. 13), p. 124.
 - 16 H. Baudet, 'Schrijvers over Oost-Indië: een studie en een slotsom', in: *De Engelbewaarder* 7 (1982) nr. 25, p. 125-146; dit is een herdruk van de kritiek in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* uit 1974.
 - 17 Vgl. bv. P. van Zonneveld, 'De toekomst van tempo doeloe, iets over de studie van de Indische letteren', in: *Indisch-Nederlandse literatuur*, Red. R. Baay, P. van Zonneveld, Utrecht 1988, p. 9-17; id. 'Indisch-Nederlandse literatuur, problemen en taken', in: *Herinnering, herkomst, herschrijving, koloniale en postkoloniale literaturen*, Red. Th. D'haem, Leiden 1990, p. 35-44; L. Blussé, 'Vertellingen van de voorgalerij', in: *Herinnering, herkomst, herschrijving, koloniale en postkoloniale literaturen*, Red. Th. D'haem, Leiden 1990, p. 45-65; D. Moesbergen, 'Stijging en daling op de Indische maatschappelijke ladder, wetenschap en fictie over de familie Hofland', in: *Sporen van een Indisch verleden (1600-1942)*, Red. W. Willems, Leiden 1992, p. 153-178; G. Termorshuizen, 'De Indisch-Nederlandse letterkunde als bron van sociale kennis, enkele opmerkingen', in: *Indische Letteren*, 7 (1992), p. 167-174.
 - 18 Vgl. ook H.M.J. Maier, "'Indische literatuur'" (n. 10), p. 19.
 - 19 J. Bel, 'Losbandigheid, geldzucht en goena-goena, de receptie van Indische romans in Nederland aan het eind van de vorige eeuw', in: *Indisch-Nederlandse literatuur*, Red. R. Baay, P. van Zonneveld, Utrecht 1988, p. 136-137.
 - 20 Maier, "'Indische literatuur'" (n. 10), p. 20-25
 - 21 Ibidem, p. 25-29
 - 22 E. Seriese, 'Indische letteren als Mestiezen-literatuur', in: *Indische Letteren* 7 (1992), p. 145-151.
 - 23 Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel* (n. 2), p. 16.
 - 24 J. Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle, een receptie-historisch overzicht van het proza tussen 1885 en 1900*, Amsterdam 1993, p. 304-313.
 - 25 Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* (n. 24), p. 212-215, 257-258.
 - 26 Vgl. O. Praamstra, 'Hoe uniek was P.A. Daum?', in: *Ntg* 82 (1989), p. 500-511.
 - 27 Bel, *Nederlandse literatuur in het fin de siècle* (n. 10), p. 257-258.
 - 28 Ibidem, p. 12-13.
 - 29 Vgl. *Twee eeuwen literatuurgeschiedenis, poëtische opvattingen in de Nederlandse literatuurgeschiedenis*, Red. G.J. Van Bork, N. Laan, Groningen 1986; *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, M.A. Schenkeveld-Van der Dussen, Groningen 1993; ze wordt wel genoemd door G. Knuvelder in zijn *Beknopt Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (10e geh. herz. dr., 's-Hertogenbosch 1982) en zijn *Handboek tot de moderne Nederlandse letterkunde* ('s-Hertogenbosch 1954), maar meer dan respectievelijk één en twee zinnen krijgt ze niet (op p. 518 en p. 199-200).
 - 30 Maier, "'Indische literatuur'" (n. 10), p. 15.
 - 31 Vgl. H.W. van den Doel, *Het Rijk van Insulinde, opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie*, Amsterdam 1996, p. 93.
 - 32 Vgl. Multatuli, *Volledige werken*, dl. X (Amsterdam 1960), p. 120-188.

- 33 L. Couperus, *De stille kracht*, Utrecht/Antwerpen 1989 (Volledige Werken Louis Couperus, 17); de twee citaten op respectievelijk p. 131-132 en 135.
- 34 M. Vierhout-De Vries, “‘Indië heeft toch ook nog andere waarde, dan die zich in geld laat uitrekenen.’”, over leven en werk van G.J.P. (de la) Valette’, in: *Indische Letteren* 9 (1994), p. 135-151.
- 35 Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel* (n. 2), p. 18-76.
- 36 Vgl. Van den Doel, *Het Rijk van Insulinde* (n. 31), p. 10.
- 37 Vgl. Huigen, ‘De representatie van de kolonie’ (n. 13), p. 177.
- 38 D. Buur, *Persoonlijke documenten, Nederlands-Indië/Indonesië, keuze-bibliografie*, Leiden 1973, p. 5.
- 39 In de ‘postmoderne’ *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* (n. 29) zijn andere criteria toegepast.
- 40 Uiteraard moeten ook die bij de bestudering van de Indische letterkunde betrokken worden. Vgl. in dit verband ook G. Brom, *Java in onze kunst*, Rotterdam 1931, p. 96.
- 41 Vgl. J. Bel, ‘Receptie-onderzoek en literatuurgeschiedenis’ (n. 8), p. 196.
- 42 J. ten Brink, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Amsterdam 1897, p. 654; vgl. ook J. ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw, in biographieën en bibliographieën, 1830-1880*, dl. III (Amsterdam 1889), p. 335-349.
- 43 Vgl. Brom, *Java in onze kunst* (n. 40), p. 42; Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel* (n. 2), p. 132; Bel, ‘Receptie-onderzoek en literatuurgeschiedenis’ (n. 8), p. 196.
- 44 Bel, ‘Receptie-onderzoek en literatuurgeschiedenis’ (n. 8), p. 196.
- 45 De bevolking van Nederlands-Indië was verdeeld in drie groepen: Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen. Het overgrote deel van de Europeanen was van Nederlandse afkomst. Vgl. A. van Marle, ‘De groep der Europeanen in Nederlands-Indië, iets over ontstaan en groei’, in: *Indonesië, tweemaandelijks tijdschrift gewijd aan het Indonesisch cultuurgebied* 5 (1951-1952), p. 97-121, 314-341 en 481-507.
- 46 Paul van 't Veer schat hun aantal rond 1800 op ongeveer 4000, waarvan er 2000 in Batavia woonden. P. van 't Veer, *Daendels, maarschalk van Holland*, 2e dr., Bussum 1983, p. 122.
- 47 Vgl. voor de hieronderstaande cijfers A. van Marle, ‘De groep der Europeanen in Nederlands-Indië’ (n. 45), p. 97-121, 314-341 en 481-507.
- 48 Kees Groeneboer geeft voor de periode 1850 tot 1905 cijfers exclusief vloot en leger; voor 1860 noemt hij een aantal van 29.170 Europeanen. K. Groeneboer, *Weg tot het Westen, het Nederlands voor Indië 1600-1950, een taalpolitieke geschiedenis*, Leiden 1992, p. 474. Zie voor de samenstelling van het Nederlands-Indische leger M.Ph. Bossenbroek, *Volk voor Indië, de werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst, 1814-1909*, Amsterdam 1992.
- 49 Vgl. J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië, ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project*, Amsterdam 1994, p. 11-12.
- 50 Vgl. F. de Haan, *Oud Batavia*, 2e herz. dr., Bandoeng 1935, p. 534-536. A.C. Kruseman, *Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel, gedurende de halve eeuw 1830-1880*, dl. II (Amsterdam 1887), p. 686-688 en 761-776.
- 51 Vgl. B.P.M. Dongelmans, ‘De vreugden van de boekgeschiedenis’, in: *De Negentiende Eeuw* 20 (1996), p. 7-13; F. de Haan wijst in dat verband nog op de vele leesgezelschappen, waarin mensen voor gezamenlijke rekening boeken kochten die ze dan onder de leden lieten rouleren. Volgens hem bestonden er in 1859 ‘reeds zooveel leesgezelschappen, dat de boekenverkoop er onder leed.’ F. de Haan, *Oud Batavia* (n. 50), p. 536.
- 52 Zie voor een omschrijving van het ‘literaire veld’ en de betekenis daarvan voor de evaluatie en classificatie van literaire werken S. Janssen, *In het licht van de kritiek, variaties en patronen in de aandacht van de literatuurkritiek voor auteurs en hun werken*, Hilversum 1994, p. 13-19.
- 53 In de *Histoire de la littérature européenne* (Paris 1992) zoekt men bijvoorbeeld tevergeefs naar de namen van vooraanstaande Nederlandse letterkundigen als Willem Kloos en Frederik van Eeden; van de oprichters van *De Nieuwe Gids* is in deze Europese literatuurgeschiedenis alleen Albert Verwey overgebleven. In de Nederlandse bewerking van deze geschiedenis, *Nieuwe literatuurgeschiedenis, overzicht van de Europese letteren van Homerus tot heden* (Amsterdam 1994) is het Nederlandse aandeel fors uitgebreid, maar dat neemt niet weg, dat aan slechts vier auteurs een enigszins uitvoerige beschouwing wordt gewijd: J. van den Vondel, Hugo Claus, H. Faverey en Monika van Paemel; de overigen krijgen niet meer dan enkele regels.